

УДК 327.5.

Політичні конфлікти та їх типи

Микола Примуш,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
Донецького національного університету

У статті розглядається політичний конфлікт і його ідеологічне мотивування. Здійснюється аналіз і типологізація політичних конфліктів.

Ключові слова: *політичний конфлікт, ідеологія, суб'єкти політичного конфлікту, типологія, класифікація, індуцировані конфлікти, міжнародні конфлікти.*

Political conflict and its ideological motivation are considered in the article. Analysis and typology of the political conflicts are given.

Key words: *political conflict, ideology, subjects of the political conflict, typology, classification, induced conflicts, international conflicts.*

Виділення політичних конфліктів у особливий тип цілком обґрунтоване: адже політика — це самостійний і специфічний світ, що значно відрізняється від інших сфер життя суспільства. Він охоплює державні і громадсько-політичні організації, механізми державної влади та відповідні відносини, правові інститути, партійні системи, політичну культуру суспільства і багато іншого, пов'язаного з ухваленням та реалізацією політичних рішень. Важливим моментом у розумінні світу політики є його трактування не як статичної структури, а як структури, що динамічно функціонує, з притаманними їй диференціацією, асоціаціями і дисоціаціями, об'єднаннями та розмежуваннями політичних суб'єктів. Звідси впливає трактування політичного конфлікту не тільки як інституціоналізованого, практично-політичного протиборства (якими є, наприклад, парламентські дебати чи акції протесту опозиційних сил), але і як теоретичного та символічного (культурного) зіткнення в соціальному просторі за можливість впливати на його модифікації і трансформації [1].

Одне з найбільш вдалих визначень політичного конфлікту міститься в „Політологічному словнику”: „Політичний конфлікт — зіткнення суб'єктів політики у їх взаємному прагненні реалізувати свої інтереси й цілі, пов'язані, перш за все, з отриманням влади чи політичного статусу в суспільстві” [2].

Загалом погоджуючись з авторами словника у визначенні політичного конфлікту, дамо своє його визначення.

Політичний конфлікт — це протиборство реальних суспільних сил (агентів), що уособлюються лідерами, елітами, організаціями, партіями та іншими об'єднаннями і спільнотами. Це протиборство суб'єктів з протилежними політичними інтересами, цінностями, поглядами і цілями, обумовленими становищем та роллю у системі владних відносин. Поняття політичного конфлікту означає не що інше, як боротьбу одних суспільних сил з іншими за вплив у інститутах політичної державної влади й управління, за доступ до ухвалення суспільно значущих рішень, за участь у розпорядженні ресурсами, за монополію своїх інтересів та визнання їх загальними, тобто за все, що утворює владу і політичне панування.

Як вид політичних відносин і форма політичного процесу конфлікт політичний відрізняється від інших тим, що він є взаємодією між суб'єктами, пов'язаною з існуванням, виявленням, артикуляцією (висловленням) і реалізацією спільних інтересів, у першу чергу — великих соціальних груп. Державна влада — знаряддя захисту та здійснення цих інтересів. Тому володіння нею, устрій державних та інших політичних інститутів, політичний статус суспільних груп та індивідів, що складають її, цінності і символи влади, її ресурси (матеріальні й людські) є об'єктом і предметом політичного конфлікту.

Кожній політичній системі притаманна своя ієрархічна структура політичних статусів: одні посідають панівне становище, інші — підлегле, в чому закладена політична нерівність і пов'язана з цим суперечність, яка є первинним об'єктивним джерелом латентного конфлікту, що перетворюється на відкритий за наявності необхідних об'єктивних і суб'єктивних умов та причин. Вони формуються в процесі назрівання політичних суперечностей і характеризують реальні форми конфліктів, що вже існують.

Будь-який конфлікт, особливо політичний, передбачає на його первинному етапі розмежування суб'єктів як протилежностей політичних відносин, іншими словами — їх самовизначення як агентів конфлікту. Відзначимо чотири можливі варіанти дії: 1) визнання реальності сил, що конфліктують; 2) заперечення конфліктних протилежностей як об'єктивно обумовлених політичними суперечностями; 3) прагнення замаскувати позиції і погляди, які розділяють конфліктуючі суб'єкти, посиленнями на їх „невизначеність”, „розпливчатість” (тактика опортуніста); 4) довільне, суб'єктивістське розмежування агентів конфлікту, усвідомлене чи випадкове змішування справжніх конфліктогенних протилежностей з

помилковими чи уявними, суттєвих — з несуттєвими, випадкових — із закономірними тощо.

В залежності від політичної позиції суб'єктів і конфліктних ліній їх протистояння приймається один із зазначених варіантів розмежування протилежностей, а частіше — поєднання кількох із них.

Сам факт визнання чи заперечення суперечностей і конфліктів у політиці — проблема не стільки теоретико-ідеологічна, скільки практична. Те, як вона вирішується, визначає у багатьох випадках стратегію і тактику політичної поведінки і дії. Крім того, це є відправним пунктом навіть в орієнтації на певний політичний режим. Демократичний режим, скажімо, не тільки визнає, але й інституціоналізує суспільні конфлікти. Його інститути гласно, легітимно, на підставі загальноприйнятих норм і „правил” гри покликані забезпечувати вільне обговорення конфліктів, що виникають, та шляхів їх подолання на користь більшості.

Політика невіддільна від ідеології. Ідеологічне мотивування політичного конфлікту (відкрите чи завуальоване, таке, що визнається чи відкидається) — реальний факт, підтверджений не тільки історичною практикою нашої країни, але й усїєї світової спільноти. Відрізняються лише типи і способи мотивування. Ідеологічний характер розуміння та інтерпретації політичних колізій має під собою певний об'єктивний ґрунт — подвійність буття політики у вигляді явища, яке практично існує, та ідеального образу, проекту, який відображає соціальні інтереси, які зазвичай не збігаються з реальним.

Яким би не був політичний конфлікт, він мотивується ідеологічно, усвідомлюється його агентами через ідеологічні символи; ідеологічний компонент відіграє організуючу та мобілізуючу роль у поведінці і дії протиборчих суб'єктів. Ідеологічне обґрунтування природи, суті та інших ознак конфлікту значною мірою визначає динаміку його розвитку і розв'язання, так само, як і вплив на суспільство. Консервативна ідеологія та обумовлений нею конфлікт блокує позитивний розвиток конфлікту, сприяє нагромадженню негативних моментів політичної діалектики. Прогресивна ідеологічна база, навпаки, стимулює назрівання конфлікту до рівня його розв'язання на користь суспільства. Такими були ідеології, сформульовані лідерами соціальних і політичних революцій.

Ідеологічний елемент конфлікту протилежні суб'єкти сприймають неоднозначно. Одні його відкрито розробляють і пропагують, інші ігнорують, декларуючи свою схильність до деідеологізації. Деідеологізація ж, якщо вдуматися в її призначення, насправді виконує завдання реідеологізації, тобто заміни однієї ідеології на іншу, яку сповідує панівна політична еліта.

Ідеологічна основа політичного конфлікту — це знання, яке перетворюється і використовується як сила влади.

Ідеологічна мотивованість політичного конфлікту, його прямиий зв'язок з корінними інтересами соціальних груп, участь у ньому як агентів партій,

еліт, лідерів обумовлюють його високу динамічність. Вона проявляється у всіх структурних елементах так само, як і в його характері та формах виникнення і розвитку. А перш за все в тому, що не існує раз і назавжди визначеного складу протиборчих сил. Разом з правлячими, панівними політичними групами, партіями, елітами, лідерами, залежно від ситуації та рівня гостроти конфлікту, змісту, завдань і гасел боротьби, змінюється склад учасників, відбувається навіть зміна лідерів. Крім того, як провідні сили на різних етапах одного і того великого політичного конфлікту (наприклад, революційного чи контрреволюційного) на перший план можуть виходити нові еліти, усуватися від керівництва попередні.

Суб'єкти політичного конфлікту стають його реальними агентами за умови оволодіння ними певних інститутів і організацій.

Політичні інститути — носії притаманних їм політичних символів: державного герба, прапора, гімну, номінацій, політичної мови тощо. Інституалізація конфлікту — це його оформлення в символічну форму, характерну для політичної системи. Символічний капітал — невід'ємна і серйозна сила політичного протиборства. Особливо слід відзначити важливість політичної мови. А тому слова, назви є важливими ставками в політичній боротьбі за нав'язування легітимності принципу бачення політичного буття.

Політичний конфлікт, будучи в основному ідеологічно мотивованим та інституційно організованим, таким, що раціонально розвивається, найбільш інтенсивний і результативний за своїми наслідками.

Важливою умовою аналізу політичних конфліктів є створення їх типології.

Першою типологічною групою політичних конфліктів можна вважати державно-правові конфлікти, що виникають у самій системі державної влади [3]. Під час таких конфліктів боротьба точиться навколо функціонування старих і виникнення нових державних інститутів, обсягу їх повноважень, конституційних положень, що регулюють ці повноваження, ресурсів влади тощо.

Інший тип — статусно-рольові політичні конфлікти [4]. Нерівний розподіл влади, прав і свобод, форм і рівнів участі в політичному житті — джерело конфліктності політичних відносин.

Третім типом в ієрархії політичних конфліктів є конфлікти на основі суттєвих розбіжностей у політичній культурі [5]. Йдеться не просто про конфлікти цінностей як розбіжностей в ідеалах, орієнтаціях, а про конфлікти на ґрунті політичних культур як способів сприйняття реальності, а також способів політичного мислення і дії великих соціальних груп.

До сфери політики належать також конфлікти в системі державного управління, що виникають у зв'язку з різницею інтересів, з суперництвом і боротьбою різних інститутів і державних структур стосовно перерозподілу та реалізації політико-державної влади. Від політичних вони відрізняються

тим, що розгортаються в юридичній формі і мають у своїй основі правові розбіжності. Конституційний баланс виконавчої і законодавчої гілок влади є гарантом успішного функціонування державного управління. Але іноді функції гілок влади перетинаються, вступають у суперечності, відтак виникають конфлікти. Концентрація їх у політичній системі призводить до політичних криз, які поділяються на урядові, парламентські та конституційні. Усі вони мають місце в політичному житті сучасної України і не завжди вирішуються легітимним і мирним шляхом.

Типології конфліктів, що пропоновані в літературі, базуються, як правило, на різних ознаках, формальних нормах або ціннісних думках.

Можна назвати певну схожість причин, що викликають конфлікти. Наприклад, соціальна дискримінація (соціальна несправедливість). Такі конфлікти, відрізняючись за масштабами, інтенсивністю та результативністю, характерні для всієї нової і новітньої історії.

Конфлікти можуть типологізуватись і за такою ознакою, як характер суперечностей, що лежать в їх основі. Суперечності можуть бути антагоністичними і неантагоністичними, внутрішніми і зовнішніми (у залежності від їх відношення до соціальної системи). Вони можуть розрізнятися також за сферами свого прояву (економічна, політична, духовна сфера, сфера міжнаціональних відносин, зовнішньополітична тощо).

Конфлікти можуть класифікуватись й за часом дії (затяжні, швидкоплинні), за інтенсивністю, за масштабами дії (регіональні, локальні), за формами прояву (мирні і немирні, явні та приховані) і, нарешті, за їх наслідками (позитивні — негативні, конструктивні — деструктивні).

Питанням типології конфліктів присвячено багато літератури, особливо на Заході. Так, Р. Дарендорф звертає увагу при класифікації конфліктів на такі моменти, як умови їх виникнення і розвитку. Конфлікти, обумовлені чинниками внутрішнього характеру, він називає ендогенними, а зовнішніми чинниками — екзогенними.

Становить інтерес типологія конфліктів, запропонована С. Чейзом, який звернув основну увагу при класифікації конфліктів на соціальне середовище, в якому вони проявляються: усередині сім'ї (між подружжям, між подружжям і дітьми); між сім'ями; між родами і подібними до них спільнотами; між територіальними спільнотами (села, міста тощо); між регіонами; між керівниками і підлеглими; між різними категоріями працівників усередині колективу; між політичними партіями; між представниками різних конфесій (релігійні конфлікти); між представниками різних ідеологій; конкурентна боротьба в межах однієї галузі; конкурентна боротьба між різними галузями; расові конфлікти; суперництво між окремими народами, яке може проявлятися в різних галузях, зокрема в боротьбі за сфери впливу, ринки тощо; конфлікти між різними культурами; „холодна війна”, тобто війна без застосування зброї; боротьба між „Сходом” і „Заходом” чи між „Північчю” (розвинені країни)

і „Півднем” (країни, що розвиваються, країни „третього світу”).

Одним з різновидів конфліктів С. Чейз вважає конфлікти на ґрунті антисемітизму як прояв антагонізмів релігійного, культурного і расового характеру.

Американські соціологи К. Боулдинг і А. Рапопорт запропонували свою типологію соціальних конфліктів, виділивши в ній такі категорії: реальні конфлікти, тобто такі, що насправді відбуваються в конкретному соціальному середовищі; випадкові конфлікти, поява яких залежить від низки другорядних чинників і суперечностей; замінні конфлікти, які є фіксованим проявом прихованих конфліктів, тобто тих, що не проявляються на поверхні суспільного життя; конфлікти, які виникають в результаті недостатнього знання становища або невеликого застосування принципу „поділяй і володарюй”; приховані (латентні) конфлікти, або конфлікти, що розвиваються поволі, непомітні відразу. Їх учасники через різні обставини не можуть чи не хочуть заявити про свою відкриту боротьбу один з одним; фальшиві конфлікти, тобто ті, що не мають, по суті, об’єктивних підстав. Вони виникають через неадекватне віддзеркалення в груповій чи масовій свідомості реальностей.

В особливий різновид конфліктів багато дослідників виділяють ті, що пов’язані з процесами модернізації. При всьому розмаїтті трактувань західними соціологами поняття „модернізація” можна виокремити як найбільш прийнятне її розуміння як етапу переходу від традиційного до сучасного (індустріального) суспільства. Здійснення модернізації нерідко ставило під загрозу традиційні цінності, а іноді й суверенітет молодих держав. Конфлікти, що виникають у зв’язку з цим, носять, по суті, цивілізаційний характер. Їх учасники захищають різні культурні цінності й орієнтуються на різні соціальні зразки (моделі) і норми. У цих умовах, як відзначав, наприклад, Дж. Ротшильд, відбулося політизування етнокультурних цінностей, що проявилось у вигляді зіткнення конфліктів, які вимагають політичного узгодження і врегулювання, без чого вони переходять в насильство.

На початку 1980-х років у західній соціологічній і політологічній літературі значна увага приділялась аналізу конфліктного потенціалу в країнах Східної Європи. Дослідники відзначали, зокрема, швидке зростання національної самосвідомості, прагнення до національного суверенітету, примат національного над класовим. До такого висновку дійшов, наприклад, американський дослідник Ю. Рецлер. До цього ж часу відносяться і праці деяких інших західних дослідників, зокрема К. д’Анкоса, Дж. Скотта, Дж. Рубіна, Д. Пруйта, Сунг Хе Кіма [6].

Автори концепції „внутрішнього колоніалізму” віднесли до спеціальної категорії конфлікти між центральним урядом і периферійними національними (етнічними) групами. Вони, зокрема, робили висновок, що група, яка переважає в економіці, прагне всіма силами зберегти свої переваги, свій домінуючий статус, викликаючи цим незадоволення інших

груп. Хоча один із засновників цієї концепції, професор Вашингтонського університету М. Гектер, будував свої висновки переважно на матеріалах національних рухів у Великій Британії, ця концепція багато що пояснила і в інших країнах, у тому числі й у колишньому СРСР. Наприклад, емпірично підтверджене останнім часом прагнення титульних націй до отримання пріоритетних прав, бажання зберегти домінування у різних сферах фактично сформувалися в союзних республіках значно раніше.

Окрему категорію конфліктів становлять ті, які умовно можна назвати „індукованими”, тобто конфлікти, що виникають під впливом прикладу ззовні на основі отриманої через засоби масової комунікації інформації. Під впливом, наприклад, етнічних конфліктів у Індії та в ЮАР активізуються національні й релігійні спільноти в інших країнах. Конфлікт на території колишньої Югославії теж мав певний вплив на підвищення активності мусульман і християн у низці країн світу, залучаючи їх до руху протесту на боці своєї національної чи конфесійної групи. Не менший резонанс викликали події в югославському краї Косово весною і влітку 1999 року.

Значне місце в конфліктології посідають дослідження міжнародних (міждержавних) конфліктів. Особливо багато літератури з цієї тематики (історичної зокрема) з'явилося в роки „холодної війни”. Саме тоді утворилися „силові центри” сучасного світу, що переслідували свої геополітичні цілі і перебували тривалий час у стані перманентного конфлікту.

Слід зазначити, що якщо проблемам внутрішньосистемних соціальних конфліктів радянські учені не надавали належної уваги, спираючись на уявлення, що соціалістичній країні вони не притаманні, то все, що так чи інакше стосувалося міжсистемних конфліктів, становило для них значний інтерес.

Характер змін політичних процесів, темпи і спрямованість еволюції системи правління безпосередньо залежать від типу домінуючих політичних конфліктів. У політичній науці прийнято класифікувати конфлікти за такими ознаками.

Виокремлюються конфлікти з огляду на зони та області їх прояву. До них, перш за все, належать зовнішньо- і внутрішньополітичні конфлікти, які, у свою чергу, поділяються на цілий спектр криз і суперечностей. Так, серед міжнародних конфліктів називають кризи типу „балансування на межі війни”, які відображають висунення однією державою вимог до іншої, сподіваючись, що супротивник швидше поступиться, ніж боротиметься; „виправдання ворожості” (Р. Лебоу), що характеризують провокаційну діяльність держави проти потенційного супротивника, щоб використати ситуацію, яка склалася, для висунення йому неприйнятних вимог (так, наприклад, діяв А. Гітлер, інсценувавши напад на радіостанцію в Гляйвіці для виправдання розв'язання війни проти Польщі) тощо. Внутрішньополітичні конфлікти теж поділяються на кризи і суперечності, що розкривають взаємодію між різними суб'єктами влади (правлячої й

опозиційної еліт, партіями та групами інтересів, центральною і місцевою владою тощо), що відображають характер політичних процесів, з яких розгорається суперечка груп та індивідів (у сфері державного управління чи масової участі громадян у політиці) тощо.

Розрізняють конфлікти за рівнем і характером їх нормативної регуляції. У цьому випадку можна говорити про (цілком чи частково) інституціоналізовані та неінституціоналізовані конфлікти (Л. Козер), які характеризують здатність або нездатність людей (інститутів) дотримуватися певних правил політичної гри.

Виокремлюють конфлікти й за їх якісними характеристиками, які відображають різний рівень залученості людей у вирішення суперечки, інтенсивність криз і суперечностей, їх значення для динаміки політичних процесів тощо. Серед конфліктів такого типу існують „глибоко” і „неглибоко вкорінені” (у свідомості людей) конфлікти (Дж. Бертон); конфлікти „з нульовою сумою” (позиції сторін протилежні, і тому перемога однієї стане поразкою для іншої) і „не з нульовою сумою” (у яких існує хоча б один спосіб встановлення взаємної згоди — П. Шаран); антагоністичні та неантагоністичні конфлікти (К. Маркс), розв’язання яких пов’язується зі знищенням однієї з протиборчих сторін або — відповідно — збереженням протиборчих суб’єктів.

Вирізняють конфлікти з огляду публічності конкуренції сторін. Тут варто говорити про відкриті (виражені в явних формах взаємодії суб’єктів, що конфліктують) і закриті (латентні) конфлікти, де домінують тіньові способи заперечування суб’єктами своїх владних повноважень. Якщо перший тип таких конфліктів добре помітний в різних формах масової участі громадян у політичному житті (наприклад, у вигляді маніфестацій, страйків, участі у виборах тощо), то другий характерний для прихованих процесів ухвалення рішень (зокрема, взаємодій усередині правлячої еліти, відносин між різними гілками влади).

Існують довготривалі і короткочасні конфлікти. Так, виникнення і вирішення окремих конфліктів у політичному житті може завершитися протягом гранично короткого часу (наприклад, відставка міністра у зв’язку з публікацією відомостей про його небажані дії). Але конфлікт може тривати й протягом життя цілих поколінь (наприклад, протиборство дисидентів з комуністичними режимами в країнах Східної Європи і колишньому СРСР, військово-політичні конфлікти між Ізраїлем та низкою арабських держав).

Класифікують конфлікти і за такою ознакою, як співвідношення між побудовою та організацією режиму правління. У цьому випадку, як правило, виділяють конфлікти вертикальні (які характеризують взаємини суб’єктів, що належать до різних рівнів влади — між центральними і місцевими елітами, органами федерального та місцевого самоврядування тощо) та горизонтальні (які розкривають зв’язки однорангових суб’єктів і носіїв влади — усередині правлячої еліти, між неправлячими партіями,

членами однієї політичної асоціації тощо).

Типи конфліктів, які наділені тими чи іншими властивостями і характеристиками, можуть відігравати різні ролі в конкретних політичних процесах, стимулюючи відносини змагальності і співпраці, протидії та узгодження, примирення і непримиренності.

Кожний з типів та видів конфлікту, маючи свої особливості, може відіграти певну, конструктивну чи деструктивну, руйнівну роль у розгортанні політичних процесів. Тому важливо знати ці особливості, аби правильно орієнтуватися в політичній ситуації, зазвичай дуже мінливій, динамічній.

Література:

1. Конфликты в современной России. – М., 2000. – С. 115.
2. Политологический словарь. Ч. 1. – М., 1994. – С. 31.
3. Глухова А. В. Типология политических конфликтов. – Воронеж, 1996. – С. 36; Конфликты в современной России. – М., 2000. – С. 135.
4. Конфликты в современной России. – М., 2001. – С. 136.
5. Глухова А. В. Типология политических конфликтов в современной России и СНГ. – М., 2003. – С. 219.
6. Джини Грехем Скотт. Конфликты. Пути их преодоления. – М.: Внешторгиздат, 1991; Джеффри Рубин, Дин Пруйт, Сунг Хе Ким. Социальный конфликт. Эскалация, тупик, разрешение. – М.: „Оптима Пресс”, 2002.